

Aardgasvrij in de participatie- maatschappij

**dubbel-denken tussen
daadkracht en draagvlak**

Het aardgasvrij maken van buurten en wijken vraagt veel meer dan slimme, technische innovaties. Het is ook een ingewikkeld maatschappelijk en bestuurlijk vraagstuk. De vraag hoe de transitie naar aardgasvrij georganiseerd moet worden, is ingewikkeld en omgeven door tal van dilemma's. In dit essay staan we stil bij een viertal puzzels die deze complexiteit illustreren. De eerste gaat over de positie van aardgasvrij wonen, als 'single issue' of als issue dat alleen met een integrale benadering kan worden opgepakt. Het tweede punt gaat over de vraag wiens mening telt, die van de professional of die van de bewoner? Het derde aandachtspunt betreft het organiseren van steun voor de transitie: richten we ons op de achterblijvers, de middenmotors of juist op de koplopers? De vierde puzzel gaat over de rolverdeling tussen burgers en overheid in het vormgeven van de energietransitie: dient er sprake te zijn van bewoners die participeren in wat in essentie een overheidsaangelegenheid is of juist van overheden die participeren in wat in essentie een zaak van bewoners is?

Essay door:

Prof. dr. Arwin van Buuren
Prof. dr. Jurian Edelenbos

Over de Auteurs:

Arwin van Buuren (1980) is hoogleraar Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en Academic Director van de Erasmus Governance Design Studio. Zijn onderzoek richt zich op het begrijpen en via ontwerpgericht onderzoek bijdragen aan nieuwe vormen van organiserend vermogen in het publieke domein (governance capacity). Daarbinnen bestudeert hij strategieën van uitnodigend bestuur en de implicaties van maatschappelijke initiatieven voor het handelen van overheden.

Jurian Edelenbos (1971) is hoogleraar bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, academisch directeur van het Erasmus interfacultaire programma Vital Cities & Citizens en academisch directeur van IHS (Institute for Housing and Urban Development Studies). In zijn onderzoek richt hij zich op interactieve governance processen (participatie en bewonersinitiatieven), rol van vertrouwen in netwerksamenwerking, verbindend leiderschap en democratische legitimiteit en zelforganisatie van burgers en maatschappelijke groepen.

Aardgasvrij: vliegwiel of meekoppelkans?

De eerste uitdaging heeft te maken met de aanvliegroure waarlangs de transitie naar aardgasvrij wordt benaderd. Voorstanders van een voortvarende aanpak framen deze transitie vaak als een 'vliegwiel' voor tal van andere opgaven in de wijk, zoals werkgelegenheid, sociale cohesie en leefbaarheid. Door voortvarend met de energietransitie aan de slag te gaan kunnen tal van andere ambities ook verwezenlijkt worden en kunnen wijken op veel meer fronten toekomstbestendig worden gemaakt.

Dit staat in sterk contrast met het "meekoppelperspectief" dat vaak gehanteerd wordt door bestuurders die niet te hard van stapel willen lopen. Als er kansen zijn om aardgasvrij wonen mee te koppelen met bijvoorbeeld grootschalig onderhoud van woningen en buitenruimte, dan is dat mooi. Als die kansen er niet zijn, kun je beter even pas op de plaats maken en wachten op een beter moment. Anders kost het onnodig veel geld.

Het vliegwielverhaal heeft een aantal sterke kanten. Het benadrukt de extra kansen die er met aardgasvrij wonen kunnen worden gerealiseerd. De energietransitie kan helpen armoede te bestrijden, gezondheid te verbeteren en de leefbaarheid te vergroten. We worden er (als we het goed organiseren) allemaal, op allerlei manieren beter van. Bestuurders hopen dat dit frame de legitimiteit van ingrepen ten goede komt.

Het meekoppelframe is op een andere manier aantrekkelijk. Zeker voor hen die liever geen gemeenschapsgeld verknoeien. Zij verduurzamen het liefst 'en passant'. Als we toch al kosten moeten gaan maken omdat we gaan renoveren of transformeren, dan pakken we dit gelijk even mee. Voor hetzelfde geld of hooguit tegen geringe meerkosten.

Alleen als verschillende opgaven slim verknoopt worden, kan de transitie slagen

In beide frames staat de notie van integraliteit centraal. De energietransitie vergt een integrale aanpak. Alleen als verschillende opgaven slim verknoopt worden, kan de transitie slagen.

Alleen zo kunnen de benodigde middelen en

steun worden gegenereerd. Door agenda's te koppelen kan meer publieke waarde worden gerealiseerd en hoeven anderzijds minder middelen te worden uitgegeven. Door investeringen sectoraal aan te vliegen, betaal je meer dan nodig en realiseer je minder spin-off.

Beide frames schieten echter ook tekort. In beide gevallen zal teleurstelling ontstaan. Het is enerzijds niet realistisch om te verwachten dat de energietransitie bijna als vanzelf tal van andere ambities zal (helpen) realiseren. En het is anderzijds niet te verwachten dat de energietransitie er wel komt als we slechts slim gebruik maken van de voorbijkomende 'windows of opportunity'. Bij elk project zal er gezocht moeten worden naar de passende scope van de aanpak. Verduurzaming is soms het duwtje, en krijgt op andere momenten een zetje. Maar dat gaat niet vanzelf. En vrijwel nooit is meeliften gratis of vergt het op sleeptouw nemen van een ander belang geen extra inzet.

Het vinden van de optimale scope voor de energietransitie in buurt of wijk is geen sinecure. Het vereist een echt wijkgerichte dialoog tussen gemeente, woningcorporaties, netwerkbeheerders en bewoners, maar ook met maatschappelijke partners over de opgaven in de wijk. Het veronderstelt gedegen kennis en overzicht over wat er in die wijk te gebeuren staat (bijvoorbeeld rondom beheer en renovatie, nieuwbouw of aanleg van nieuwe infrastructuur). En het vereist lenigheid om vervolgens de geselecteerde opgaven daadwerkelijk gecombineerd aan te pakken. Slimme verbindingen zijn sterk afhankelijk van het vermogen om momentum te benutten of dit zelf te creëren: door als corporatie, gemeente en netbeheerder gelijktijdig in de wijk aan de slag te gaan, door soms de eigen agenda te versnellen en soms juist te vertragen. En af en toe is er ook lef nodig om te ontkoppelen: om door te pakken en zo voldongen feiten te creëren die op andere terreinen doorbraken kunnen forceren.

Aardgasvrij: expertise-gedreven of experience-gedreven

Professionals en bewoners kijken vaak verschillend naar dezelfde werkelijkheid. Voor bewoners zijn vaak hun ervaringen ('experience') met de directe leefomgeving en de handelingsmogelijkheden die zij hebben, het uitgangspunt voor hoe zij de werkelijkheid en de ruimte voor oplossingen zien. Voor experts is dat veelal het (technische) systeem met de bijbehorende hogere schaalniveau waarop het energiesysteem is georganiseerd en kan worden geoptimaliseerd. Dit leidt tot een interessant dilemma. Bewoners komen – op basis van wat zij relevant en haalbaar achten binnen hun leefwereld – tot oplossingen waarvan experts niet zelden zeggen dat ze feitelijk helemaal niet doelmatig en effectief zijn. Of zelfs contraproductief. Omgekeerd komen experts op basis van abstracte noties over schaalvoordelen tot oplossingen die niet altijd aansluiten bij de concrete ambities en verlangens van bewoners. De ervaringskennis van bewoners en de formele kennis van experts verschillen in tal van opzichten en zijn niet eenvoudig te combineren.

De vraag is dan hoe je die twee logica's zinvol verbindt, omdat als ze botsen er een probleem kan ontstaan rond de legitimiteit van de transitie naar aardgasvrij. Dat vereist een passende aanpak van het gesprek en de samenwerking tussen experts en bewoners. Daarbij is synchronisatie belangrijk. Als eerst experts hun zegje mogen doen, dan krijgen bewoners al snel de idee dat de gewenste oplossing al is bedacht en dat hun mening er niet meer toe doet.

Als eerst de bewoners hun voorstellen mogen ontvouwen, dan bestaat de kans dat experts achteraf roet in het eten gooien omdat ze de plannen onhaalbaar en onuitvoerbaar achten. Vaak ontstaat serieschakeling bij het mobiliseren van (formele) expertise en (lokale) experience, terwijl parallelschakeling nodig is.

Professionals en bewoners kijken vaak verschillend naar dezelfde werkelijkheid

Het is van groot belang dat de gemeente de kennisontwikkeling zodanig organiseert dat deze bijdraagt aan gemeenschappelijke beeldvorming: een gedeeld begrip van het vraagstuk en van de (voor- en nadelen van de diverse) mogelijkheden om dit vraagstuk aan te pakken. Dat betekent een doorgaande interactie tussen professionals en bewoners en een oprechte intentie om hun kennis die ongelijksoortig is maar daarmee niet ongelijkwaardig met elkaar te combineren tot krachtige resultaten. Nieuwe coproducties tussen professionals en bewoners zijn nodig om haalbare paden naar aardgasvrij wonen uit te denken. Het inzichtelijk maken van data en het benutten van eenvoudige, navolgbare tools om opties in open dialoog te bedenken en door te rekenen kunnen daarbij helpen.

Aardgasvrij: koplopers, middenmoters of achterblijvers?

In veel transitieaanpakken wordt gesteld dat je met de koplopers moet beginnen om een transitie op gang te brengen. In transitiearena's, living labs en andere omgevingen voor co-creatie wordt daarom vaak gestuurd op het mobiliseren van enkele enthousiastelingen die het voortouw willen nemen. Deze koplopers kennen de weg in het woud van regelingen en loketten en zijn ook vaak de aanstichters achter een lokaal verduurzamingsinitiatief. Als hun eigen huis duurzaam is, willen ze het liefst verder met het huis van de buurman, de buurt, de wijk en de stad.

Toch lijkt een dergelijke keuze discutabel, zeker in het licht van de toenemende polarisatie rond thema's als klimaat en duurzaamheid. Velen trekken nut en noodzaak van de transitie naar duurzame energiebronnen in twijfel en doen de roep om transitie af als een vorm van klimaathysterie en de zoveelste truc om 'de gewone burger' op te zadelen met allerlei kosten. En tussen de overtuigde voorstanders en de uitgesproken sceptici zit een grote groep van mensen die niet zozeer de noodzaak van verandering in twijfel trekken, maar nog veel vragen en onzekerheden hebben of onvoldoende mogelijkheden (denken te) hebben om mee te doen.

De sterke inzet op de koplopers zou weleens contraproductief kunnen uitpakken. Juist door in zee te gaan met de enthousiastelingen, wordt de argwaan bij de sceptici versterkt. En zeker als zij ook nog eens impliciet als 'achterblijvers' worden bestempeld. De zo gewenste gedragsverandering bij deze groep sceptici wordt daarmee eerder moeilijker dan eenvoudiger.

In dit licht wordt ook de vraag steeds urgenter wat we doen met al die mensen die vooral de kat uit de boom willen kijken. Die eerst duidelijkheid willen over financiële mogelijkheden of die voorlopig het allemaal nog ingewikkeld en lastig vinden. Naarmate de polarisatie ook op dit thema toeneemt, is juist inzet op 'het stille midden' van groot belang.

De keuze met welke doelgroep op welk moment in zee wordt gegaan, doet er dus toe! En tegelijk is het niet slim om in de governance aanpak exclusief te kiezen voor een specifieke doelgroep, maar is het veel raadzamer om na te denken over een participatiestrategie die recht doet aan al deze groepen. We moeten op zoek naar een transitieaanpak die "polarisatieproof" is. Een aanpak die zich niet alleen richt op de koplopers (hoe onmisbaar ook), maar zeker ook op de middengroep en die de sceptici niet verder van zich vervreemdt maar juist daarmee in gesprek blijft.

Juist door in zee te gaan met de enthousiastelingen, wordt de argwaan bij de sceptici versterkt.

Dit laatste is juist ook belangrijk in het organiseren van diffusie en opschaling van proeftuinen, experimenten en initiatieven met aardgasvrij wonen. De kritische massa moet gevonden worden. De uitdaging is om de vele en specifieke buurt- en wijkinitiatieven te verbreden naar andere plekken (zonder te denken dat succesvolle praktijken zomaar kunnen worden gekopieerd) en op te schalen naar een hoger systeemniveau. Zo zijn enthousiaste bewoners nodig, die een ambassadeursrol gaan spelen richting andere wijken en twijfelende bewoners helpen met antwoorden en aanpakken en hen zo over te streep kunnen trekken. Tezamen kunnen de vele initiatieven veel betekenen voor het realiseren van een energietransitie. Maar dan komt ook veel aan op de verbindende kracht van de koplopers en op het uitvinden van attractieve aanpakken die ook de twijfelaars en sceptici over de streep trekken. Kennis van wat juist hén motiveert, is daarbij van cruciaal belang.

Aardgasvrij: overheidsparticipatie of burgerparticipatie?

In het debat over aardgasvrije wijken is er veel aandacht voor het organiseren van betrokkenheid en participatie van bewoners. En dat is terecht! De energietransitie kan niet zonder een gedegen proces waarbij bewoners hun inbreng kunnen leveren en er zo gewerkt wordt aan draagvlak en legitimiteit voor de energietransitie. Het is nodig hun zorgen serieus te nemen maar ook om gezamenlijk te zoeken naar oplossingen die aansluiten bij hun mogelijkheden en aspiraties. En dat de overheid de lead neemt in zo'n proces is niet meer dan logisch.

Meer en meer komt er oog voor de variëteit in leefstijlen en opvattingen

Tegelijkertijd pleiten velen voor een overheid die zich terughoudend opstelt, het eigen initiatief van bewoners aanwakkert en dat vooral faciliteert. Velen zien spontane buurtinitiatieven als een onmisbare motor van de energietransitie. Dit eigen initiatief van bewoners gaat verder dan de gebruikelijke participatie, zeker daar waar bewoners de handen ineen slaan en gezamenlijk collectieve oplossingen voor hun straat of buurt realiseren en bijvoorbeeld als energiecoöperatie zelf plannen maken voor aardgasvrij wonen. In een klassiek participatietraject neemt de overheid de lead en stelt de kaders, bij een bewonersinitiatief is dat juist andersom. Het daagt overheden uit om na te denken over nieuwe vormen van uitnodigend bestuur.

Met dat bewoners zelf kansen zien om actie te ondernemen en dus ook initiatiefnemer worden, verandert het participatieproces van karakter. Het wordt dan een gezamenlijke zoektocht naar complementariteit. Het proces verandert van participatie in samenspel. Daarin kunnen rollen snel veranderen. Dat vergt flexibiliteit en aanpassingsvermogen, ook om de kaders van de 'invited space' (de ruimte die er is voor participatie of initiatief) gezamenlijk te bepalen en gaandeweg bij te stellen in het licht van het veranderende karakter van dat samenspel. Onnodig om te zeggen dat dit ook van de volksvertegenwoordiging een doorgaande betrokkenheid vergt om deze kaders te toetsen en te accorderen en te checken of het samenspel deugt.

Uitnodigend besturen vergt dus innovatie in participatieaanpakken. Maar tegelijkertijd vraagt de energietransitie ook om optimalisatie van bestaande participatievormen. Men kan immers niet blindvaren op de actieve burger die zelf de hand aan de ploeg slaat. Juist de burger die zich afzijdig houdt, moet ook worden bereikt! Meer en meer komt er oog voor de variëteit in leefstijlen en opvattingen, en wordt gezocht naar participatievormen die daarbij aansluiten. De energietransitie vraagt van een gemeente dus een nieuw repertoire van uitnodigend besturen met daarbij het recht op initiatief of alternatief, maar vraagt tegelijk om verfijning van het klassieke repertoire van informeren, consulteren en betrekken.

Tot slot

De governance van de transitie naar aardgasvrij wonen is verre van eenvoudig. In dit essay hebben we het lastige karakter geïllustreerd aan de hand van een viertal puzzels. Deze hadden betrekking op het al dan niet verbinden van de transitie aan andere opgaven, het bijeenbrengen van professionals en bewoners, de primaire doelgroep van de transitieaanpak en de vraag wie nu eigenlijk initiatief neemt en wie participeert. Deze puzzels laten zien dat de transitie naar een aardgasvrije werkelijkheid een weg van vallen en opstaan zal zijn. Een zoektocht waarin al doende geleerd en bijgesteld zal moeten worden en waarin dus ruimte voor improvisatie en experiment moet zijn. Een weg waarin slim moet worden geschakeld tussen doorpakken en doorpraten, tussen daadkracht en draagvlak. Een weg waarbij eenzijdigheid fataal kan uitpakken. De governance van transities vraagt juist om dubbeldenken en –doen, om het afwisselen en combineren van governance-aanpakken.

Er is dus ook geen one-size-fits-all aanpak. Soms is het goed om koplopers in een rol van ambassadeurs te zetten en via hen de beweging op gang te brengen. Op andere plekken of momenten moet de aandacht gericht worden op de achterblijvers om een dreigende tweedeling te voorkomen. In sommige wijken moet een overheid vooral ruimte maken en geven, op andere plekken moet ze zelf actief het voortouw nemen. Vaak is het slim om opgaven te verbinden maar soms moet je durven om knopen door te hakken.

De transitie naar aardgasvrij wonen is een kwestie van maatwerk, van passen en meten, al doende leren, blijven reflecteren en leren. Dat betekent overigens ook dat lokale successen niet zomaar kunnen worden opgeschaald en uitgerold. Elke keer weer zal een zoektocht nodig zijn. Maar juist doordat in heel veel wijken dezelfde opgave moet worden geadresseerd, is er wel een unieke kans om te variëren in de aanpak en op die manier te achterhalen wat, onder welke omstandigheden, lijkt te werken. Daar kunnen wijken die later 'op de rol staan' van profiteren om zo de aanpak op de eigen situatie af te stemmen.